

testáns vidékek vezettek, a földművelés nagyszerű fellendülésében. Sajnos, nálunk kevesebb arányszámban vannak, de azért elegendő ahhoz, hogy a gazdasági előhaladás terén, az *erjesztő kovász* szerepét betöltsék.

A fennebb elmondottakból láthatjuk, hogy a radikálizmus, a nagybirtokot a kiskazda haladása akadályozójának tartja. A nehézményeket még a következőkkel szaporítja.

A magas gabonaárak a nagybirtoknak kedveznek és ezt erősítik. Az államadó- és birtokpolitikai törvényei is mind a nagybirtoknak kedveznek és ezt erősítik. A kisbirtok expanzíve nem terjeszkedhetik, mert a nagybirtok miatt, nem juthat földhöz; ez meg nem ad el, vagy ha igen, drágán adja.

Kétségbe vonja az agráriusoknak amaz állítását, hogy a magas gabonaár, a kiskazdának is érdekében állana, mert ha ez igaz volna, akkor 1907. óta a kiskazdaság feltűnő virágzását kellene észlelnünk. Ez pedig nem következett be, mert a magas vámjövödelemből befolyó *milliók* kihatottak a föld árára, melyet nagymértékben fölemelt és így előmozdította a kisbirtok eladósodását. Hogy a növekedett állami terhek mellett, nem mondott teljes csődöt a kiskazda teherbíróképessége, annak tulajdonítják, hogy két, nem nagyon igényes növényben, a kukurica és burgonyában, mely a népnek főtápláléka, több termelés volt.

Észrevételek a gazdasági irányzatokra.

Lelteljesebb elismerés hangján szólhatok általánosságban, az „*agrár*” irányzat ama nemes törekvéséről, melyel, a *maga álláspontjából* nézve a mezőgazdasági szociális kérdést, ennek megoldására és fejlesztésére vonatkozóan, annyi jóakarattal, törekszik. Meg vagyok győződve, hogy minden tagja, azzal a nemes jóindulattal munkálkodik, melyet e kérdés fejlesztése, megoldása s Magyarország mezőgazdasági népe megérdemel. Mindazáltal ez nem zárja ki azt, hogy lehetnek más irányzatok vagy egyes egyének, kik a kérdésnek más szempontok alapján való megvizsgálását, tartják szükségesnek, mint például az agráriusok. Éppen azért nem lehet a kérdést úgy kezelni, hogy csak egyik fél fejtegetéseire mondjuk rá az „*ament*.” Minden ügyet, minden dolgot, az ellentétes kérdések megvitatása — minél többféle irányból — tartanak felszínen és visznek előre. Stagnálás, már veszélyt jelent. Azt mondják maga a *halál*. Én igen nagy figyelemmel és érdeklődéssel olvasom azt a párbajszerű viadalt, mely a két tábor törekvése között (agrár és radikális) folyik.

Ha abból az alaptól indulna ki mindenki, hogy tudniillik mezőgazdasági politikát, haladást, boldogulást, a felső tízezer és a középosztály nélkül elképzelni is lehetetlen, akkor megállana a mezőgazdasági szociálpolitika kifejtett elve és törekvése. De ha a radikálizmuson kívül más szempontból vizsgáljuk — mondjuk evangéliumi látószögből, — mindjárt meginog a fundamentum. Mert bár az agrarizmus, buzgó pártolója „a vallás”-nak, azért evangéliumi megvalósításában, attól távol áll. A vallásban is ő a konzervativizmusnak védője s valami egész más célra alkalmas az ő törekvéseiben a vallás Észrevételeim során ezt is fogom érinteni.

A mezőgazd. szociálpolitika sok tekintetben adós marad felvilágosítással, nem egy kérdésben.

„A nagybirtokrendszer a történelem által megállapított kategória.” (243. oldal.) A birtokpolitika a történeti fejlődésben gyökerezik. (304. oldal.) A birtokmegosztás történelmi fejlődés folyamata (375. oldal.)¹ Ezek mind olyan hangzatos kifejezések, amelyek előkészítik a hagyományokon elmerengni tudókat arra, hogy ezekkel tovább törödni nem kell. Pedig hát a történelemben estek változások, még pedig sokszor nagyok. Mindig attól függött, hogy kiknek kezében volt a hatalom!

Hogy Magyarországon miért volna csak a nagybirtokososztály alkalmas tekintélye, vagyona

¹ Dr. Czettler i. m.-ben.

politikai súlyánál fogva a mezőgazdaság védelmére? Ez ismét magyarázatra szorul, mert hiszen akkor több más helyen felmagasztalt értelmes, okos, becsületes magyar nép, egy gyámkodás alatt álló vagy megbízhatatlan tömeg, ha az saját sorsával, helyzetével nem tud rendelkezni. Akkor mire való volt számára az eddigi nevelés és oktatás, példaadás a nagybirtok részéről, ha mindig vezetni kell s nem tud önállóságra jutni?

Vagy ha már vezetni kell az alsóbb gazdaosztályt, micsoda *érdekösszeegyeztetés* lehet köztük annak beismerése, hogy a nagy- és középbirtok tulajdonosai annyira el vannak telve az egyéni rendelkezés vágyával, hogy maguk felett, az állami és társadalmi gyámkodásnak azt a szerény formáját sem tűrik meg, melyet a mezőgazd. szociálpolitika a kis- és törpebirtokososztály érdekében javasol? (250. oldal.) Hát ez elég szomorú. Hogy hivatkozik akkor mezőgazdasági érdekekre az állam és a köz nevében, ha nem akarja figyelembe venni az alsóbb birtokososztály érdekeit. Milyen védelmező az ilyen? S ha ő érzi az egyéni rendelkezés szabadságának előnyeit, nem gondolja, hogy az a feltörekvő osztályoknak is éppen olyan nagy kincs! Hiszen a kereszténység elve éppen az egyén önállóságra-emelése. Milyen vezetés az, melyben az egyik fél nem tűr maga felett gyámkodást, de a másik fogadja el ennek gyámkodását, csak azért, ez, mert a történelem szerencsés véletlenénél fogva, a nagybirtokososztályhoz tartozik,

A földbirtok és vámpolitikánál is ilyenszerű jóindulat nyilvánul meg.

Elismeri a kisbirtokososztály államfenntartó fontosságát, a törpebirtokos szükségességét, azonban a kisbirtok szaporítását *egyelőre* nem tartja szükségesnek. Elsősorban a meglevőket kell konzerválni s kellő szellemi műveltség mellett képessé tenni arra, hogy a társadalmi és gazdasági kultúrának részese legyen. (389. old.) Itt tehát előbb a kisbirtokosnak és törpebirtokosnak, szellemi fejlettség és értelmi előhaladás kívántatik, csak azután *emelhető*.

De már a parcellázásnál (440. old.) elismeri, hogy Magyarországon fölös számmal van olyan erkölcsi és anyagi jó tulajdonságokkal rendelkező ember, kik *alkalmasak* arra, hogy legszélesebb körű telepítési mozgalomnak tényezői gyanánt szerepeljenek. A vágy, a törekvés szintén meg van bennük, hogy mint *önálló kiségazdák* munkálkodjanak azonban a mi viszonyaink között a *földnek hiánya* okozza azt, hogy kiségazdaságok, a mainál sokkal nagyobb számban, alakulni, nem tudnak.

Am előbb (307. old.) azt mondja, hogy föld is van: „Magyarországon hol évente számtalan birtok gazdát cserél és a hol ujabban a nagy- és középbirtokok parcellázása nagy arányokban megindult, szinte nevetséges, a *föld szaporíthatatlanságát, megkötöttségét*, hozni fel érvül, a nagybirtok

ellen, mintha ez volna kizárólagos akadálya a *kisézem terjeszkedésének*.”

A *cirkulus viciózus* tehát ez:

A kiségazdaságot szaporítani nem kell, mert nincs arra alkalmas ember. (389. old.)

Az önálló kiségazdaságra alkalmas ember van, de nincs föld. (440. old.).

Föld is van. (307. old.).

Mi hiányzik tehát? Moral: *A jóakarát.*

A *vámkérdés* pedig így alakul ki. A vámkérdésben való szembeállítás a kis- és nagygazdának leglehetőlenebb álláspont, melynek tarthatatlansága kitűnik, ha meggondoljuk, hogy a fogyasztóközönség mezőgazdasági terményszükséglete egységesen jelentkezik és így a kis- és nagybirtok között nem lehet konkurrencia. Tehát a nagybirtok akarva, nem akarva, vámvédelemmel a kisézem jövedelmezőségét is birtosítja. A kisézemtől függ, mennyiben tudja ezt, kihasználni, mennyit termel a piac számára? (258. old.) Amde előbb a népélelmezésnél ezt mondja: „A kisézem akármilyen intenzív kultúrát folytat is, soha nem bír kikerülni a régi *családi gazdaság állapotából*. (255. old.) A mi azt teszi, hogy azokat a szükségleteket képes termelni, amit a család elfogyaszt. De hát akkor mit ad, a közös vámterületbe, a kisézem s micsoda jövedelmezőséget biztosít a vámvédelemben akaratlanul is a nagybirtok a kisbirtoknak? Ez ismét nyílt kérdés marad! Mert a mezőgazd. szoc. politika szerint

a nagybirtoknak arra befolyása nem lehet, hogy mennyit termel a kisüzem a piac számára. De hol marad ekkor megint, a nagyüzem, többször említett *oktató, vezető példaadása*? Pedig elismeri, hogy a kisközgazda jóllete, boldogsága attól függ, hogy megnyit visz piacra, értékesítés céljából s hogy ezt elérhesse, intenzívebben kel gazdálkodnia. (273. old.).

A kisbirtokososztály létjogosultságát elismeri és hangoztatja, nemcsak mezőgazdaságilag, hanem állampolitikai szempontból. Azonban egyrészt csak nyers erő szempontjából bírálja (kedvező születési arányszám, jó katonanyag, harcképesség) másfelől pedig a középosztályba való felemelkedés szempontjából, *de hogy öntudatos és szervezett kisközgazdaosztály, saját sorsának szervezője irányítója legyen, ezt nem óhajtja!* Éppen ezért a tanuláshoz csak olyan mértékűt és irányát kívánja juttatni, mely tradicionális világnézetéből nem mozdítja ki, mert ha ez használna is a kisközgazdáknak, de árt a nemzetnek.¹

Hiábavaló pedig, a tudásnak ilyen adagolni akarása, mert a tudás- és hlaadásvágy elé, lehet, egyideig, némi érdekkorlátot állítani, de a tisztánlátás előtt, ez leomlik s annál veszedelmesebb az addigi korlátolt tudás! Mert amiképp a törpebirtokosnál értelmesnek tartja, hogy városi ipari szolgálatban szociálisztikus világnézetet sajátít el és az

¹ A nemzetnek sem ártana, mert akkor az öntudatos kisközgazdaosztály alkotná a nemzetet.

ipari munkások szervezkedése reá is hatással van, ez a többiekre is elkövetkezik, ha a csupán külsőségnek szolgáló vallás bilincsei közül felszabadul és az evangéliumi vallást öltheti magára. Addig — elismerem — amaz igen jó eszköz, a jámbor tömeg vezetésére.

Nagyon érdekes, evangéliumi szempontból¹ vizsgálva, bírálat tárgyává tenni, a mezőgazd. szociálpolitikának, a törpebirtokososztály és a mezőgazdasági munkásosztály helyzetére és szükségességére vonatkozó meghatározását. Az evangéliumi törvény az Isten és emberszereteten alapszik; főelve: hogy minden ember, e földi életben lehető boldog helyzetbe juthasson.

A mezőgazd. szociálpolitika is alapelvül az *emberszeretetet* választotta. (236. old.). A falusi vezetők szociális nevelésére súlyt helyez. De ezt csak oly értelemben kívánja, hogy ezek mindent a mezőgazd. szociálpolitika szempontjából nézzenek, mert ha nem így tesznek, ellentétbe jutnak az „agrár” törekvésekkel. Ha pedig ebből a szempontból nézik, akkor ellentétbe jutnak az evangélium és az emberszeretet elvével. Mert ez elvvel kapcsolatban nem lehet, nem szabad — még ha gondolják is — a 20-ik században így írni. „*A teljes nincstelen mezőgazdasági munkásosztály fennmaradása nemcsak*

¹ Szándékosan nem használom a keresztényi jelzöt azért, mert ezt e téren is az „egyház” kisajátította magának: keresztény szociálizmus, keresztény fogy. szövetkezetek, keresztény szociális kérdés stb. s mindent az egyház szempontjából ítél, ilyen kereszténységgel.

hasznos, de szükséges is, mert ez a nagy- és középüzemnek fizikai munkása. Roppant kevés ember-szeretetet nyilatkozik meg, ha ilyen szempontból ítéljük meg egy társadalmi osztály fennmaradásának szükségességét! Egy falusi vezető pl. lelkes, ki testvériséget és egyenlőséget hirdet s a szeretet munkáját kell megvalósítsa az emberek között, ha evangéliumi hivatásának őszintén és becsületesen meg akar felelni, milyen lélekkel bánjon el azzal a *nincstelen* osztálylyal, amely csak azért hasznos, születése csak azért szükséges, hogy egy másik, nagy kényelemben élő társadalmi osztály, az ő élete felhasználásával boldoguljon s annak csupán fizikai munkása legyen! Hol van ebben a humanizmus, hol vannak itt az emberi jogok?

A mezőgazdasági szoc. politika John Stuart Mill eme szavainak idézetével: „Adjatok az embereknek biztos tulajdonul egy kösziklát, kertté varázsolja” a magántulajdon előnyét elismeri, mégis a *nincstelenek fennmaradását* szükségesnek tartja. (160. old.). Miért nem igyekeznek inkább egy-egy kösziklát adni ezeknek a *nincsteleneknek*?

Hogy a mezőgazdasági munkásosztály helyzete elég szánalmas, ezt az agrár írók egyike beismeri, midőn így ír: „Beismerem, a munkás helyzete nem volt olyan és ma sem olyan, a melynek változatlan fentartását, lelkesítő eszményéül tűzhetné ki. A munkást Magyarországon a haladó társadalommal s ennek sikereivel igen kevés kap-

csolat köti össze. Ezer közül, ha egyet-kettőt emel föl a szorgalom és a szerencse a felsőbb kultúra igazi részessévé; a többi megmarad munkásnak, *végzetszerű nyomás szegezi le őt a társadalom alsóbb létrafokához*, emelkedni nem bír, sorsának jelentékeny javulásához reménye sincs. Pedig, ha a munkálkodás végső sikerei között nem látjuk ott az emelkedés elérhető jutalmát, akkor az élet nem küzdelem, hanem vergődés; nem nemes verseny a pálmaért, hanem önvédelmi harc. Ha még azután fizikai szenvedések is súlyosbbitják a lélek elégedetlenségét, ha még az embernek való otthont, a ruházatot és a mindennapi kenyeret, tehát azt a védelmet sem tudja biztosítani a munka, a mit az erdő a vadállatnak nyújt: hát akkor érthető az elkeseredés; és az emberi haladás szempontjából nem szabad egyszerűen kárhóztatnunk azokat, akik a tömeget a keserű valóság tudatára ébresztik, ennek megváltoztatására buzdítják.“¹

Már pedig, hogy a tömegnek volt és van oka az elkeseredésre, azt nemcsak az agráriusok által több ízben lesajnált *radikálizmus*² írta meg, hanem előttük néhány évvel egyik nagytekintélyű evangélikus lelkesztársam, kinek az alföldi társadalmi

¹ Buday Barna. Magyar Gazd. Szeml. 1907. májusi szám.

² Magy. Gazd. Szeml. 1911. márciusi szám. Különben a Gazdaszövetség eljárásra jellemző, hogy aki nem az ök álláspontjukból beszél, az már jót nem mondhat, mintha Magyarországon „patentet” váltott volna, a népmentésre.

mozgalmakról, a nép lelki megnyilatkozásairól, több kiváló munkája jelent meg.¹

Egy pár sorban ide iktatom e lelkésztársamnak közgazdasági helyzet megoldására irányuló nézeteit, azért, mert tárgyilagosan és mint jó pásztor, a nép helyzetének javítása szempontjából írja meg tanulmányát.

Hazánkban — Oroszországot kivéve — a latifundiumok és hitbizományok oly nagy kiterjedésűek, mint sehol másutt. A hazai róm. kath. klérus a világ leggazdagabb klérusa. Egy millióhét-százezer kataszt. holdat tesz ki birtoka. Az alföld kellő közepében terülnek el, mellettük nyomorult zsellérfalvak. Magyarországnak megvan az a kiválósága, hogy kétmillió kataszt. hold föld van *nem magyar állampolgárok tulajdonában*, kik ennek jövedelmét, külföldre viszik ki.

A kötött birtok és latifundiumok akadályozzák új községek alakulását. Pedig új kisgazdaságok alakításában van a nemzeti erő és fejlődés, nem pedig a latifundiumokban. 10,000 kataszt. hold földön — ha ez latifundium vagy kötöttbirtok — a legbelterjesebb gazdálkodás mellett is csak félszáz ember él, mintha azon s területen kisgazdaság vagyis község van.²

¹ Szeberényi Lajos Zs. A parasztok helyzete Magyarországon Békéscsaba. 1907.

² Jegyz. A mezőhegyesi állami ménes birtokról kiadott munka alapján számítást tesz, hogy arról a 33000 kat. hold területéről nem él több 5,000 embernél, míg parcellázás esetén, *tíz virágzó község lenne elhelyezhető legalább is 15,000 lakossal.*

Az állami birtokok házi kezelését, ma már nem tartja szükségesnek. Ez inkább a magán nagybirtokoknak szolgált okulásul. De e cél szolgálata is, például a mezőhegyesi 33000 kat. hold kiterjedésű ménesbirtok s annak szemképráztató fényes és módos berendezése, pazarlás akkor, midőn körülötte elhagyott telepes falvak vannak, nyomorgó néppel. E mintabirtokok kitünő tisztjei, mint gazdasági tanácsadók, felügyelők, parcellázás esetén, az okszerű gazdálkodás előmozdításának lennének terjesztői.

Az egyházi birtok az a része, mely félig állami természetű, mert az honvédelmi szempontból is adatott,¹ melyeknek értéke kitesz mintegy 500 millió koronát, az állam által kisajátítható. A törvényhozás kimondhatja, hogy az állami birtokok, egyházak, erkölcsi testületek, egyletek és részvénytársaságok földbirtokot nem vásárolhatnak. Ezek parcellázás által — ugyminth Dániában — állami kölcsönnel, osztassanak fel kisgazdák között.

A kisajátítás gondolata e téren nem lehet olyan elremitő, hogy aki ezt emlegetni merészel, anathemát kiáltsanak rá, mert ha utcák, városrészek, vasutak építésénél elveszik a legszebb és legértékesebb helyeket a törvény illető §-a által, vajjon, nem nagyobb és fontosabb állami érdek volna-e *földet*

¹ Lásd erre vonat. Dr. Zsilinszky Mihály. Miről van szó? Budapest. 1908.

Dr. Zsilinszky Mihály. Még egyszer a kath. autonómiáról és a papi vagyonról. Budapest, 1912.

adni a törvény §-a által a népnek? Virágzó falu, virágzó államot jelent!

Kényszer kisajátításra a nem magyar honpolgárok birtoka jöhetne első helyen sorra. Kétmilliókat holdnyi területet bírnak ezek hazánkban, ha ebből csak 500,000 hold volna alkalmas telepítésre, így is 100 falu lenne létesíthető és a most külföldre vándorló földjövedelem itthon maradna.

A földművelő proletárok számát apasztani kell, földet tulajdont kell adni, mert van föld.

Értékes munkájának befejezésében ezeket írja: „A paraszt igazi baját és szenvedését meglátni átérezni nehéz, ha nem élünk közöttük, ha nem figyeljük nehéz, gondtelt veritékes életét. Még nehezebb a paraszt igazi baját átérezni annak, aki a nélkülözés és szenvedés iskolájába sohasem járt, ki megszokta, hogy gyermekkorától kezdve tekintse és a szolgák és cselédek sokasága veszi őt körül teljes életében. Az uraskodás, a parancs kora lejárt. *A modern társadalom legnagyobb vívmánya az, hogy megvalósítja Krisztus azon elvét, hogy csak akkor lehetünk elsők, vezetők, ha minél önzetlenebb szolgálatot teljesítünk embertársainknak.*”¹

A radikális irányzatról szólva igen helyes módosításnak találom azt, hogy a szociálista agrár programmal szemben, fentartani igyekezik az *individuális birtokpolitikát* és a kisértőosztályt, szövetkezetekben való társulás által, tartja megerősíthető-

nek, úgy termelés mint értékesítés tekintetében. Meggyőzően bizonyítja be, a kisértők szaporításának szükségességét, mert egy kifejlődött és megerősödött értelmes önálló *kisértőosztály* öntudatosabb mezőgazdasági politikát csinál, mint az érdekek szerint járszalagon vezetett önállótlan, középosztályba fölemelt birtokososztály. Nagyrabecsüli és értékeli a mezőgazdaságot, de nem csupán a magas gabonavámok szempontjából, hanem tekintettel van a fogyasztóközönség érdekeire, mert csakis így lehet azt az ellentétet kiegyenlíteni, mely nálunk a mezőgazdaság, ipar- és kereskedelem közt van.

A cél elérésében, a magyarországi birtokmegosztásról szólva, a „*történelem által megállapított kategóriát*” igaz, hogy nem igen veszi figyelembe s nem ismeri el a nagybirtokososztály mezőgazdasági vezetőszerpét, de a kisértőosztály helyes és célirányos nevelése és oktatása mellett, erre nincs is szükség. Például az erdélyi barcasági szászok mezőgazdasága elég fejlett, anélkül, hogy ezt a példaadó nagybirtokososztálynak köszönné. Hanem köszöni az öntudatos *kisértőosztály* nevelésének.

Ugyaníly irányu törekvések nyilvánulnak meg még egy magyarországi gazdacsoport: a „*Magyarországi Kisértők Szövetkezet*” céljaiban. Azon sérelmek orvoslására törekednek, a melyek igazságtalanul neheznek a kisértőkosságra; egyenlő jogot követelnek a nagybirtokossal és a túltengésben levő latifundumok csökkentését. A nép becsü-

¹ Szeberényi. I. m. 88—100 oldal.

letes uton való földhözjuttatásával, erős vagyonos kisbirtokososztály létesítését és szaporítását óhajtják munkálni.

Egyesületüket különválasztják a „Magyar Gazdaszövetség”-től s ezt elnökük a következőkben okolja meg: A Gazdaszövetséget felülről építik lefelé, a Kisbirtokos Szövetség alulról épül felfelé. A Gazdaszövetséget megalkották nagyuraink, a Kisbirtokos Szövetséget egyszerű kiskgazdák. Nagybirtokosaink belátták, hogy az ők egyesületeibe a kiskgazdák zöme bele nem vonható s miután szükségét érzik annak, hogy a kiskgazdák is velük tartanak s a kiskgazdák tömegerejét is kezükben akarják tartani, megalkották tehát a „Gazdaszövetséget”, a melyben az ő vezetésük alá iparkodnak helyezni a kisbirtokosságot.

Csinálnak sok hasznos dolgot, de egyesületük a kisbirtokosságnak csak azon ügyeivel foglalkozik, amelyek nem érintik a nagybirtokosság külön érdekeit és kiváltságait.

Azokról a sérelmekről, amelyek a nagybirtok előnyére, a kisbirtokosság kárára elkövették, mélysegesen hallgatnak s a kölcsönös megértést nem a sérelmek orvoslásával, hanem azok elhallgatásával törekednek létrehozni. Birtokpolitikájukban előbbre helyezik a nagybirtokot, a kisbirtoknál és a mostani helytelen birtokmegosztást védelmezik.¹

¹ Szabó István orsz. gyűl. képvis. „Magyar Lobogó” 1912. jun. 2,

III.

A gyakorlati szociális teendők ismertetése.

A) Mezőgazdasági.

A különböző irányzatok javaslatait s más ide tartozó eszméket együtt tárgyalom, illetve a teendőket csak főbb vonásokban vázolom, helyenkint érintem kiválóképpen a „székely kérdés” egyes ágait. Elvül állítom fel, hogy mindenirányu felvetett javaslat megismerése szükséges, amiből nem következik, hogy azonnal sajátunkká tegyük, hanem ami jó és megfelelő azt használjuk fel. Érvényesítsük ebben is az evangéliumi figyelmeztetést: „Mindeneket megpróbáljatok”

Legfontosabb kérdés a *kiskgazda szakképzése*.

Minél fejlettebb a földművelés, annál kisebb földdarab kell egy ember táplálására. Ezt intenzív gazdálkodás által érhetjük el. Ha sok termésszaporító javítást alkalmazunk, akkor intenzíven (belterjesen) gazdálkodunk. Ilyen gazdálkodáshoz vezet a mély szántás, helyes vetőmag kiválasztás, kellő mennyiségű trágyázás, műtrágyák alkalmazása stb.